

शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ, कोल्हापूर
विद्वत्प्रमाणित, यु.जी.सी. मान्यताप्राप्त त्रैमासिक
(Peer Reviewed Referred Research Journal)
ISSN No. 2319-6025

शिवाम संशोधन पत्रिका

वर्ष-सातवे : अंक सोळावा । ऑक्टोबर ते डिसेंबर, २०१८

बोली विशेषांक

मायची
देहबोली पारधी भिडू भायूर मळार कोरवी
महाराऊ माडिया टेंयापाटीदार
महाराष्ट्र मठवाडी मेहाळी मायची टक्कडी
महाराष्ट्रीयन सिंधी वडारी पांचाळ विश्वकर्मा वाडवली
वाघरी वारली यवतमाळ दखनी भिरज दखनी
व्हराडी सिद्धी तंजावर बेंदू लावसिणी तावडी
हळवी नारायणपेठी धामी धोडी लेवा दखनी उदू
निमार भिडू नंदभावा नंदीवाले नागपूरी
नासिक वागलाणी कोकणी नाथपंती डवरी
अरे राठी बाणकोटी कदोडी गामित
मिठाळ चितपावनी कोलाणी इस्नायली कोळी गोसावी
ठाकरी औरकोरवी आगरी कोरकू गोण्ड आहिराणी
कोकणा कोल्हापूरी कातकरी खानदेश भिडू
गोळा पोवारी गोरमाटी छत्तीसगडी खानदेशी कोटली कोरवी
डोंबारी बेळगावी कोलामी छप्परबंद घिसाडी
मराठवाडी मांगगावडी भटक्या विमुक्त झाडीबोली कुच्चकोरवी
मध्यवाडी खानदेशी फोर्लाई गुजरी चंदगडी कारवारी धितोडीया
बेलदार पारोशीमांग भिडू केकाडी जिप्सी चंजारा
मौलींग मुळ परधानी मालवणी भिडू चंगी जुदाऊ

अंतरंग

संपादकीय	
डॉ. नीला जोशी	३
बोली विज्ञान : सैद्धांतिक समस्या आणि संशोधन पद्धती	
मूळ लेखक- व्ही. ज्ञानसुंदरम्	
अनुवादक - डॉ. धनंजय प्रभाकर देवळालकर	५
'बोली विज्ञान सैद्धांतिक समस्या आणि संशोधन पद्धती' यावरील भाष्य	
मूळ लेखक - हंस आर. दुआ	
अनुवादक- डॉ. धनंजय प्रभाकर देवळालकर	११
बोलीभाषा आणि वृत्तपत्रे	
डॉ. शिवाजी जाधव	१८
नंदीवाले समाजाच्या बोलीभाषेतील साहित्याचे स्वरूप	
प्रा. डॉ. बाळासाहेब संतू चव्हाण	२८
कोरवी संस्कृती आणि बोली	
डॉ. नीला जोशी	३८
माणदेशी भाषा आणि संस्कृती	
डॉ. आबासाहेब शिंदे	५३
महाराष्ट्रातील आदिवासी बोली	
डॉ. वीरा राठोड	५९
दखनी : आपली भाषा, आपली संस्कृती	
डॉ. रफीक सूरज	७१
गोसावी बोली	
अशोक जाधव	७७
भाषेतील मोहरे	
डॉ. विद्या वासुदेव प्रभुदेसाई	८७
संगमेश्वरी बोली	
डॉ. ज्ञानेश्वर म्हात्रे	९८
पश्चिम महाराष्ट्रातील मराठीच्या बोली	
डॉ. नंदकुमार मोरे	१०३

सूचना : पत्रिकेत प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखकांच्या मतांशी संपादक मंडळ वा शिवाजी विद्यापीठ मराठी शिक्षक संघ सहमत असतीलच, असे नाही.

नंदीवाले समाजाच्या बोलीभाषेतील साहित्याचे स्वरूप

प्रा. डॉ. बाळासाहेब संतू चव्हाण

डी.पी.भोसले कॉलेज, कोरेगाव

प्रास्ताविक

महाराष्ट्रात ज्या काही विमुक्त-भटक्या जातीजमाती आहेत. त्यात नंदीवाले या जातीचा भटक्या जमातीत समाविष्ट करण्यात आला आहे. हे लोक मूळचे आंध्रप्रदेशातील असून दक्षिणेकडून १३-१४ व्या शतकाच्या दरम्यान महाराष्ट्रात आलेला तेलुगू भाषा बोलणारा हा समाज महाराष्ट्रात उदरनिर्वाहाच्या निमित्ताने भटकंतीमध्ये जीवन जगत आहे. या समाजातील लोकांची पालं गावगाड्यापासून बऱ्याच अंतरावर उभी असलेली आजही पाहावयास मिळतात. या लोकांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक परंपराही वेगळ्या स्वरूपाच्या आहेत. मूळचे आंध्रप्रदेशातील असले तरी या समाजाचा संचार महाराष्ट्र, कर्नाटक, गोवा, मध्यप्रदेश व गुजरात इत्यादी राज्यात आहे. नंदीबैल बरोबर घेऊन सहकुटुंब या गावाहून त्या गावाला भटकंती करतात. गुबूगुबू असा आवाज करणारे गुबी नावचे व सूरसनई वाद्य वाजवून नंदीबैलाचा खेळ करून दाखवितात आणि भिक्षा मागतात. एवढेच नव्हे; तर या समाजातल्या महिला डोक्यावर सुईदोऱ्याबरोबर फणी, काळे मणी, पिना, चाप, कंगवे, पंचरंगी दोरा, तांब्याचे वाळे, बिब्बे व दाभण इत्यादी वस्तूंचा बुट्ट्या घेऊन दारोदारी भटकंती करून या वस्तूंच्या मोबदल्यात भाकरी व धान्य घेतात. यावरच त्यांचा उदरनिर्वाह चालतो. तसेच ते काशीहून कावडीवरून गंगोदक आणून विकतात. त्याचबरोबर वेगवेगळ्या दैवतांच्या मूर्त्या व फोटो कावडीच्या परडीत ठेवून दारोदारी फिरून भिक्षा मागतात.

● नंदीवाले व प्रकार

नंदीचे पालनपोषण करणारा वा नंदीचा मालक, धनी व वाली यावरून या भिक्षेकऱ्यांना 'नंदीवाले' असे म्हटले जात आहे. नंदीवाले ही मुख्य जात असून महाराष्ट्रात तिरमली, त्रिमली, तिर्माली, दासरा, दासवंत, काशीकापडी या नावानेही ओळखले जात आहे. कर्नाटक राज्यातही दास, दासवंत, दासरोड, दासरी व गंगेएडलोड या नावानेही परिचित आहेत. नंदीवाले ही भिक्षेकरी समाजाची मुख्य जात असून, नंदीबैलवाले नंदीवाले, ढवळा नंदीवाले, हेळवी नंदीवाले व काशीकापडी असे चार प्रकारचे नंदीवाले आहेत. नंदीवाले समाजात काही ठिकाणी पोटजात कागदोपत्री जात लागल्याने तर नंदीवाले हे आडनाव लागल्याने, आज या समाजात अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. एकाच कुटुंबात दोन-दोन, तीन-तीन जातींची व आडनावांची नोंद झाल्याने अनेक अडचणी

यांच्यासमोर निर्माण झाल्या आहेत. एक तर या समाजाला ना गाव, ना घर, ना शिक्षण व सतत भटकंतीमध्ये जीवन जगणाऱ्या या समाजातील पोटजात. ही जात सांगितल्याने सरकारी दफ्तरी तशाच नोंदी झाल्या आहेत. त्यामुळे या समाजातील लोकांना जातीचे दाखले, जात पडताळणी व शासनांच्या योजनांचा फायदा मिळत नाही. त्यामुळे शैक्षणिक व अन्य सुविधांपासून या समाजातील लोकांना आजही वंचित राहावे लागत आहे. महाराष्ट्रात सांगली, कोल्हापूर, सातारा, सोलापूर, पुणे, रत्नागिरी, रायगड, ठाणे, अहमदनगर व सिंधुदुर्ग इत्यादी जिल्ह्यांच्या काही भागांत या समाजातील लोकांनी जात हेच आडनाव लावले आहे. तर कोल्हापूर जिल्ह्यातील ७० टक्के भागात या समाजातील लोकांनी जात हेच आडनाव लावले आहे. कर्नाटक राज्यात ९२ ते ९५ टक्के लोकांनी जात हेच आडनाव लावले आहे. अज्ञानपणामुळे चुकून त्यांच्याकडून नंदीवाले हे आडनाव सांगितले गेल्याने शाळेत व अन्य ठिकाणी तशाच आडनावांच्या नोंदी झाल्या आहेत. जात ही आडनाव असल्याने तसेच पोटजात ही जात लागली गेल्याने जातीचे दाखले व शासनांच्या असणाऱ्या अन्य सुविधांचा व योजनांचा लाभ मिळत नाही.

नंदीवाले ही मुख्य जात असून महाराष्ट्र राज्यात या समाजाच्या एकूण ४९ ते ५० पोटजाती असल्याचे आढळून येतात. या समाजातील लोकांची चव्हाण, धोसले, पवार, चौगुले, पाटील, शिंदे, देशमुख, भिंगारे, वानखेडे, इंगवले, जगताप, जाधव, चुणचुणे, माने, कुलकर्णी, पानकर, फुलमाळी, वरेकर, मोहिते, वाडकर, आंदेकर, कुंदेकर, इत्यादी आडनावे अन्य जातींची असून हीच आडनावे इंग्रजांच्या काळात या समाजातील लोकांनी स्वसंरक्षणार्थ म्हणून व अन्य जातींच्या संपर्कामुळे आडनावे धारण केल्याने तीच आडनावे लागली गेली आहेत. नंदीवाले समाजातील त्यांची मुळची आडनावे वेगळी आहेत. उदा. जळलोड, कमालोड, राठोड, कतरजोड, देशमनोड, टमटमोड, जट्टोड इत्यादी.

• नंदीवाले समाज

महाराष्ट्रात येताना नंदीवाले समाजातील लोकांनी आपले आचार-विचार, संस्कृती, धार्मिक विधी, जातपंचायत, प्रथा, रूढी, परंपरा, देव-दैवते, पोषाख, विवाहपद्धत, सांस्कृतिक, अंत्यविधी व बोलीभाषा इत्यादी बरोबर आणल्या आहेत. आजही हा समाज आपल्या कुटुंबासह दोरीच्या साहाय्याने ताणलेल्या पालात वेशीच्या बाहेर घाणीच्या साप्राण्यात, ओढ्याच्या काठावर, डोंगर कपाऱ्यात व रानावनाचा आधार घेऊन राहू लागला आहे. या लोकसमूहालाच नंदीवाले समाज म्हणून ओळखण्यात येत आहे. आदिवासी समाजाप्रमाणेच हा समाजही रानावनात व डोंगराच्या पायथ्याशी जनावराच्या चाऱ्याची, पाण्याची व जळणाची व्यवस्था पाहून वास्तव्य करून राहत आहेत.

● महाराष्ट्रातील नंदीवाले समाजाच्या पोटजाती (कुळ)

महाराष्ट्रातील नंदीवाले समाजाच्या पोटजाती (कुळ) खालीलप्रमाणे असल्याचे दिसून येतात.

जक्कलोड, दोतलोड, कतरजोड, भिंगोड, टमटमोड, बोलचेटोड, नक्रोड, रासामोड, पेदमनोड, कुंदरोड, नेलपेलोड, कमालोड, राष्ट्रोड, उप्पोड, शाकमोरोड, कोमठी, (काशीकापडी, कावळोड), आपशेटोड, इंगोड, संगेमोड, फुलोड, धुंपलोड, किसनामोड, पिनमोड, आंदोड, पेंढलोड, सल्लोड, बास्टोड, कंचकामोड, देशमनोड, रावल्लोड, इंडोड, सायनोड, गुरामोड, मुंगलीमोड, वारगंठोड, पानगंठोड, द्वानादलोड, कोणपाकुळ, लंजाकुलापोड, वाळकंचकामोड, टांबाटोड, पिडगोड, दोडमनोड, तारालकंचकामोड, कावळोड, काशीकापडी, कावटोड इत्यादी नंदीवाले समाजातील पोटजाती असून कुळानुसारच (पोटजाती) या समाजात सोयरीक संबंध होतात. या नंदीवाले समाजाची महाराष्ट्रात डिसेंबर २००१ पर्यंतची लोकसंख्या ८ लाख ७४३ इतकी आहे.

● नंदीवाले समाजाच्या साहित्याचे स्वरूप

नंदीवाले समाज हा मूळचा आंध्रप्रदेशातील असून त्यांची बोलीभाषा 'तेलुगू' आहे. आज हा समाज महाराष्ट्रात मराठी व तेलुगू या बोलीभाषेचा उपयोग व्यवहारात करतो. हा समाज पालावर मात्र तेलुगू बोलीभाषेचाच उपयोग करताना आढळून येतो. त्याच्या जीवनाशी निगडित अशा त्यांच्या काही जीवनधारा आहेत. त्यातून त्याचे सांस्कृतिक जीवन व समाजाच्या अंतरंगाचे दर्शन घडते. हा समाज आपली परंपरा जपत असताना आपल्या सामाजिक अस्तित्वाला आणि भावबंधांना शब्दांच्या साहाय्याने व्यक्त करित असतो. या समाजाचे साहित्य लिखित स्वरूपात नसल्याचे आढळून येते. जे काही आहे ते फक्त मौखिक स्वरूपात परंपरेनुसार जातपंचायत व महाजात पंचायतीच्या वेळी सांगण्यात येणाऱ्या विविध प्रकारच्या कथा, धार्मिक विधीप्रसंगी म्हणण्यात येणारी गाणी, रुखवत, उखाणे आजही या समाजात प्रचलित आहे.

महाराष्ट्रात इतर समाजात आढळून येणारी लोकगीते, म्हणी, उखाणे, रुखवत इत्यादी नंदीवाले समाजात देखील आढळून येतात, पण या समाजातील लोक आपल्या बोलीभाषेत गीते म्हणतात. अलीकडे गीतात बदल झाल्याचे आढळून येते. काही वेळा लोकगीतातील ओळी किंवा शब्द गाळून आपल्या सोयीनुसार लोकगीत तयार करतात. मराठीत प्रचलित असणाऱ्या काही कथा घेऊन या समाजाचे पंच, जातीपंचायत व महाजात पंचायतीच्या वेळी उपस्थित प्रश्नाला अनुसरून बोधपर, प्राणी, पक्षी, कौटुंबिक व देवधर्माचा आशय व्यक्त होणाऱ्या कथा आपल्या बोली भाषेत सांगतात. वादी-प्रतिवादीना बोध देण्यासाठी जातपंचायतीत पंचमंडळी कथा सांगतात. या समाजात लोकगीते, उखाणे, म्हणी, वाक्प्रचार

इत्यादीपेक्षा लोककथा अधिक प्रमाणात असल्याचे दिसून येतात. या समाजात जातपंचायतीच्या वेळी सांगण्यात येणाऱ्या ज्या काही कथा आहेत त्या पक्षी, प्राणी, राजा, नीतिमत्ता व धार्मिक या विषयाला अनुसरून असल्याचे पाहावयास मिळतात.

● नंदीवाले समाजातील लोकगीते व त्यांचे स्वरूप

महाराष्ट्रातील नंदीवाल्यांच्या विविध कला, गीते, देवदेवता व त्यावरील विश्वास, धर्माचरण पद्धत, रूढी, परंपरा, कुळ, व मृत्युंतर जीवनविषयक तत्त्वज्ञान या सर्व घटकांच्यामुळे या समाजाच्या संस्कृतीची जडणघडण झाली आहे. या समाजातील आढळणारी लोकगीते पारंपरिक व मौखिक स्वरूपाची आहेत. त्यांच्यात प्रचलित असणाऱ्या लोकगीतांवरून त्यांच्या भावभावना स्पष्ट होतात. या समाजात प्रचलित असणारी लोकगीते त्यांच्या 'तेलुगू' या बोलीभाषेत आहेत. या समाजात पुरुषांच्यापेक्षा स्त्रियांची लोकगीते विपुल प्रमाणात आढळून येतात. स्त्री जीवनाच्या आवडी-निवडी, सुख-दुःखे, ताण-तणाव, स्त्री मनावर एकूण समाज जीवन पद्धतीचा आणि कौटुंबिक जीवनाचा असलेला प्रभाव, यातूनच संस्कारित झालेले स्त्रीमन, आचार-विचार, रूढी-प्रथा, तिच्या धर्मकल्पना, त्यातल्या त्यात पारंपरिक स्त्री म्हणून तीन दगडाच्या चुलीवर संसार थाटताना तिला येणारे अनुभव इ. भावपूर्ण अविष्कार या समाजातील स्त्रीगीतात झालेला आहे. या समाजात प्रचलित असणारी लोकगीते मौखिक परंपरेने एका पिढीपासून दुसऱ्या पिढीपर्यंत आणि पुन्हा पुढच्या पिढीपर्यंत आपला प्रवाह चालू असल्याचे दिसून येते.

या समाजात असणाऱ्या लोकगीतामागील प्रेरणा लोकसमूहाची असून त्याच्या गीतातून अंधश्रद्धा, सामाजिक, कौटुंबिक जीवन, विविध धार्मिक विधी, सण-उत्सव, आचार-विचार इ. दर्शन घडते. या समाजाची बोलीभाषा तेलगू असल्याने त्यांच्या लोकसमूहाचा अविष्कार त्यांच्या बोलीभाषेतच लोकगीतातून होताना पाहावयास मिळतो.

● नंदीवाले समाजातील लोकगीतांचे वर्गीकरण

महाराष्ट्रातील नंदीवाले समाजात आढळणाऱ्या लोकगीतांचे वर्गीकरण खालीलप्रमाणे -

नंदीवाले समाजातील लोकगीते

लोकगीते (मन्शीपजालु) (Folk Songs)

१) स्त्रीगीते	२) बडबडगीते
३) पुरुष गीते	४) इतर गीते

१) स्त्रीगीते २) धार्मिक विधी गीते ३) श्रमपरिहार गीते ४) देवदेवतांची गीते

- ५) नृत्य-खेळ गीते ६) सण-उत्सव गीते ७) अंगाई गीत
 ८) कौटुंबिक गीते ९) इतर / वर्णांच्या / बुलेट्सचा वापर करावा.

२) बडबड गीते (लहान मुलांची गणी)

३) पुरुष गीते (नंदीबेलाचा खेळ करताना, नंदीबेलाचा विधी करताना, धार्मिक विधी प्रसंगी इ.)

४) इतर गीते (मनोरंजनात्मक गाणी)

● धार्मिक विधी प्रसंगी म्हटली जाणारी स्त्रीगीते -

नंदीवाले समाजात आज बदलत्या काळात देखील लोकगीतांना महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाल्याचे दिसून येते. या समाजात लग्न समारंभात हळद लावण्याच्या प्रसंगी म्हणण्याची लोकगीते प्रचलित असल्याची आढळून येतात. एकीकडे नवरा-नवरीसह त्याच्या आई-वडिलांना व मामा-मामांना कळसात हळद लावण्याचा कार्यक्रम सुरू असतो, तर दुसरीकडे ज्या ज्या कुळातील लोक लग्नाला आले आहेत, त्यांच्या कुळानुसार मानपान देण्याचा कार्यक्रम पार पडत असतो. हेच 'पोलमी तोन पो' या गीतातून व्यक्त होताना दिसतो. स्त्रिया फेर घेऊन हे गीत म्हणतात. महाराष्ट्रात सोलापूर, सांगली, कोल्हापूर, रत्नागिरी, जळगाव, जालना, औरंगाबाद, यवतमाळ, रायगड, पुणे, ठाणे व सातारा इ. जिल्हांच्या परिसरात हे गीत आजही आढळून येते.

'पोलमीतोन पो'

जफलोड वचिनोड पेंडली की
 शोभानं वचिनेव पोलमीतोन पो
 कतरजोड वचिनोड पेंडली की
 शोभानं वचिनेव पोलमीतोन पो
 टमटमोड वचिनोड पेंडली की
 शोभानं वचिनेव पोलमीतोन पो

● श्रमपरिहार स्त्रीगीते -

सासू-सुनेच्या भांडणाला कोणतं ना कोणतं तरी निमित्त लागतं. त्या कारणानं सासू सुनेचा छळ करीत असते. हिच्या दुधावर कुठं साय असते का? अन् गरम दुधावर कुठं लोणी असतं का? असं हे सासू-सुनेचं भांडण. धान्य कांडताना सूनबाई गाण्याच्या स्वरूपात म्हणते.

दंपुळळ पाट

अतोलेनि कोडलू तमुसलू ओलम्मा

कोडल लेनि आत्ता गुणवंतु

कोडला-कोडला कोडकु पेंडलाम ओलम्मा

पच्चि पाल मीदा

● सणउत्सव स्त्रीगीते -

नागपंचमीचा सण या गीतातून या समाजातील स्त्रिया नागोबाला आपला भाऊ मानून त्याची पूजा करतात. सासुरवाशीन सूनबाई नागोबासाठी दूध घेऊन आली आहे. दोन्ही वाटेच्या मधोमध नागोबा झोपला आहे. त्याला उठण्याविषयी गीतातून विनंती केली जाते.

‘नागोबादी पंडगा’

वच्चे वच्चे पामुलुदी मोककन की

रोंडु तावल नडमा नागन्ना पंडे

लेगु लेगु नागन्ना

इपुढ नाना लेगु नागन्ना

रोंडु तावल नडमा नागन्ना पंडे

काँडली पाल तिसकोनि वच्चे

‘झिम्मा’ या लोकगीतात आठ-दहा स्त्रिया सहभागी होऊन, त्यांच्या ‘तेलुगू’ या बोलीभाषेत गाणी म्हणतात. उदा.

चेम्म चेक्क

चेम्म चेक्क चारेडेसि मोग्ग

अदलु पोयंगा आरगिंजंगा

मुत्याल चेम्म चेक्क मुग्गु लेयंगा

रत्नाल चेम्म चेक्क रंगू लेयंगा

चेम्म चेक्क चारेडेसि मोग्ग

फगडाल चेम्म चेक्क पंदिरेयंगा

पंदिटलो मा अक्का पोळ्ळिचे यंगा

चेम्म चेक्क चारेडेसि मोग्ग

● अंगाई गीते

नंदीवाले समाजात अंगाई गीतेदेखील प्रचलित असल्याचे आढळून येतात.

ललिपाट

जो अच्युतानंद जो जो मुकुंदा
आर परमानंदा, पद्माक्का
तोलितु ब्रम्हांडबु तोटल्या गार्विचि
नालुगू वेदमुलूगोलूसूल मरिचि
बलूवैन फणिराजू पामू पमरिंची
चेलुलु डोलिकलोन चेरिचिलारिंची
जो अच्युतानंद जो जो मुकुंदा
मुकुंदा, परमानंदा, पद्माक्का

● देवदेवताविषयी स्त्रीगीते

महाराष्ट्राचा हादग्यासारखा, भूलाबाई सारखा जो सण असतो त्याप्रमाणे नंदीवाले समाजात देखील बतकम्माची गाणी प्रचलित असल्याचे दिसून येतात. त्यांच्या तेलुगू या बोलीभाषेत या गाण्याला 'बतकम्मा पाटा' असे म्हणतात. बतकम्मा ही जागृत देवी म्हणून ओळखण्यात येते.

बतकम्मा पाटा
उदा.इदार शेलेलु
ओक्का ऊरूकी इच्चीनलू
ओक्क डे तम्मोड
मनगांड श्रीमंतुडु
रामंट्टे राडू
मीम्मू पिलचीतुम
बतकम्मा तोले
राकाराका वच्चे अन्ना
अन्ना राका राका वस्तीव
बतकम्मा पंडगाकि
आनंदमाये अम्मा
संतसमाये अम्मा
बतकम्मा, कलकाल उंडालाम्मा

● शब्दांचा मराठीत अर्थ

शेलेलु-बहीण, ओक्का-एक, ऊरू-गाव, तम्मोड-भाऊ, तोले-पाठविणे, वच्चे-

आली, अन्ना- भाऊ या अथनि, एर-नदी, नडमा-आडवं, मोक्के- दर्शन घेणे किंवा पाया पडणे, चेट्टू-झाड, पुट्टा-वारूळ, पुव्वु- फूल, मोगालि- केवडा, पसुमू-हळद, कुंकूम- कुंकू, तेच्चे- आणणे, पट्टुचीरलू- रेशमी पैठसाडी, पंडगा- सण, कट्टुकोनि- नेसणे, सोम्मू-दागिने, पुट्टिर्निटिकि-माहेरी (जन्मल्याघरी)

● नंदीवाले समाजातील म्हणींचे व वाक्प्रचाराचे स्वरूप

लोकजीवनात म्हणींचा व वाक्प्रचारांचा देखील उपयोग केला जातो. सहजगत्या बोलता बोलता जीवनातील एखादा अनुभव म्हणीतून सांगितला जातो. त्यामुळे म्हणी व वाक्प्रचार लोकांच्या अंगवळणी पडल्याचे दिसून येतात. म्हणीतून मानवी जीवन व्यवहाराचे, अनुभवांचे व विचारांचे अत्यंत मोजक्या शब्दात गुंफण केलेली असते. म्हणी व वाक्प्रचार यांची निर्मिती बोलीभाषेतून झाल्याचे दिसून येते. म्हणीत मोजकेच शब्द असले तरी विदारक सत्य प्रगट होत असते.

● सामेतलु (म्हणी) (नंदीवाले समाजातील संकलित म्हणी व वाक्प्रचार)

- १) गुणं गोप्पदे उंडालि - (कूळ श्रेष्ठ नाही तर गुण श्रेष्ठ असावे)
- २) इल्लू कट्टुअचुडू पोळिळचे सियूडु - (घर पाहावं बांधून लग्न पाहावं करून)
- ३) ककि पिल्ल काकि कि मुदुदु - (कावळ्याला कावळ्याचा पोर गोड)
- ४) कोत्तनीरू वाच्चे पात नीरूनु काट्टुकु पोयिदि - (नवीन पाणी आल्याने जुने पाणीही वाहून नेले)
- ५) चंकन बिड्डु पेट्टु कोनि ऊरंता वेतिकारू-(काखेत कळसा गावाला वळसा)
- ६) चूचि सम्मटे काल्चि वस्ताडु - (बघून यायला सांगितले तर जाळून येता)
- ७) तिडिकि तिम्मराजु पानिकि पोतुराजु - (खायला काळ अन् भुईला भार)
- ८) इंटिट मट्टि पोयिले - (घरोघरी मातीच्या चुली)
- ९) गुरिगिंजतन किंद नलुपु एरगदु - (गुंजाला आपला काळेपणा दिसत नाही)
- १०) पेरू-गोप्प ऊरू दिब्ब - (नाव मोठं गाव उकिरडा)
- ११) पिल्लिकि एलका साक्ष्यं - (मांजराला उंदीर साक्ष)
- १२) नोरू मंचिदैते ऊरू मंचि दौतुंदि - (तोंड चांगलं तर गाव चांगलं)
- १३) स्वाभानिकी मंदु लेदु - (स्वभावाला औषध नाही)
- १४) पुट्टिनप्पुडु वच्चिदि पुडकलतो कानि पोदु - (जित्याची खोड मेल्याशिवाय जात नाही)
- १५) कुकक तोकं एंतचेसिना वंकरे-(कुत्र्याचं शेपूट किती सरळ केलं तरी वाकड वाकड ते वाकडंच)

- वाक्यांशमुलु (वाक्प्रचार)
- अरिचेतिलो पुंडं लाग चुसू कोवडं - (तळहाताच्या फोडाप्रमाणे जपणे)
- कळळ्लो निप्पुलु पोसुकोवडं - (डोळ्यात निखारे टाकून घेणे)
- आनंद तो पोंगि पोवडं - (आनंद गगनात न मावणे)
- काल जारि पोवडं - (काळ निसटून जाणे)
- गंगलो दुकडं - (गंगेत उडी मारणे)

ग्रांथिक शब्द		व्यावहारिक शब्द	
स्वर्ण मु	सोने	बंगारमु	सोने
उदकमु	पाणी	नीरु	पाणी
भूमि	जमीन	नेडल	जमीन
मासुम	महिना	नेल	महिना
घनमु	घन	डब्बु	घन
समसमु	वेळ	वेडळ	वेळ
सत्यमु	खरे	निजमु	खरे
अरण्यमु	जंगल	अडिवि	जंगल
नयनमुलु	डोळे	कंडलु	डोळे
गीतमु	गाणे	पाट	गाणे
मार्जालमु	मांजर	पिल्लि	मांजर
मंडूकमु	वेडूक	कप्या	वेडूक

- आज्ञार्थी स्वरूपाची काही क्रियापदे -

पो-जा	कुसो- बस
ले - ऊठ	सेणु (चेघु) - सांग
सुड - बघ	नगु - (नब्बु) - हस
एडुवु - रड	आडु - खेळ
नडुवु - चल (चाल)	आडु - खेळ
नडुवु डू-चल (चाल)	इनु - ऐक
पाडु - गा	पोडि-जावा
कुसोंडि- बसो	लेवंडी - ऊठा
चेपंडि - सांगा	सुडुडी - बघा

नगुंडि - हसा
 आडुडि - खेळा
 आडुडि - खेळा
 इनुडि - ऐका
 तिनु - खा
 कोट्टु - मार
 इड - सोड
 पंडुको - झोप
 रा (दा) - ये
 ऊरकु - पळ
 त्या- आण
 तागुंडि - प्या
 पट्टुकोडि - धरा
 तोलुडि - पाठवा
 माटलाडुडि- बोला
 तिसकाडि - घ्या
 नेरवुंडि- शिका

एडुडि - रडा
 नडुवुंडि - चाला
 नडुवुडि - चाला
 पाडुडि - गा
 तागु - पी
 पट्टुको - धर
 तोलु - पाठ
 माटलाडु- बोल
 तिसको - घे
 नेरवु- शिक
 तिनुंडि - खावा
 कोट्टुडि - मारा
 इडुंडि - सोडा
 पंडुकोडि - झोपा
 रांडि (दांडि) - या
 ऊरकुंडि - पळा
 त्यांडि- आणा

अशा प्रकारे महाराष्ट्रातील नंदीवाले समाजात प्रचलित असणाऱ्या मौलिख लोकगीते, लोककथा, म्हणी, उखाणे व वाक्प्रचार इत्यादीतून त्यांच्या संस्कृतीचे रूढी, परंपरा, धार्मिक विधी, आचार-विचार, नीतीबोधचे दर्शन घडते. त्यांच्या बोली भाषेतून आढळणारी लोकगीते, लोककथा, म्हणी, उखाणे, वाक्प्रचार अन्य धर्मियांच्यात देखील रूढ असल्याचे आढळून येतात. परंतु हा समाज पोटाच्या उदरनिर्वाहासाठी सतत स्थलांतरित होत असल्याने त्यांच्याबरोबर त्यांचे साहित्यही स्थलांतरित होत असते. त्यामुळे अन्य भाषेतील काही शब्द, वाक्यांची भर त्यांच्या लोककथा, लोकगीते, म्हणी व उखाण्यात पडल्याचे दिसून येतात. त्यांच्या सोयीनुसार प्रसंगाला अनुसरून लोकगीते, लोककथा, म्हणी, उखाणे व वाक्प्रचारांचा उपयोग करत असताना मुळच्या शब्दात व वाक्यात बदल होताना आढळतो. नवीन शब्दांची किंवा वाक्यांची भर पडताना दिसून येते. लोकगीते किंवा लोककथा असोत त्यातील आशयाचा गाभा मात्र तोच असतो. प्रसंगाला अनुसरून कथा सांगताना व लोकगीते म्हणत असताना आशयात काही प्रमाणात बदल होताना दिसून येतो.

